

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫ

Л 2005

5608

к

ӘБДІЖӘМИЛ
НҰРПЕЙІСОВ
ҚАН МЕН ТЕР

қазіргі қазақ прозасы

**ӘБДІЖӘМИЛ
НҰРПЕЙІСОВ**
ҚАН МЕН ТЕР

Ш

Алматы
“Жазушы”
2004

ББК 84 қаз 7-44

Н 86

*Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігінің бағдарламасы
бойынша шығарылып отыр*

Нұрпейісов Ө.

**Н 86 Қан мен тер. Трилогия. 1-том. – Алматы: Жазушы,
2004. – 472 бет.**

ISBN 9965-701-43-1 (т.1)

ISBN 9965-701-42-3

Қазақтың көрнекті жазушысы Өбдіжәмил Нұрпейісовтің бұл кітабына әйгілі «Қан мен тер» трилогиясының «Ымырт», «Сергелдең» романдары еніп отыр. Қаламгер оқырман қауымның ыстық ықыласына бөленген бұл туындысын сыни көзбен қайта өңдеп, зергердей зерлей түскен.

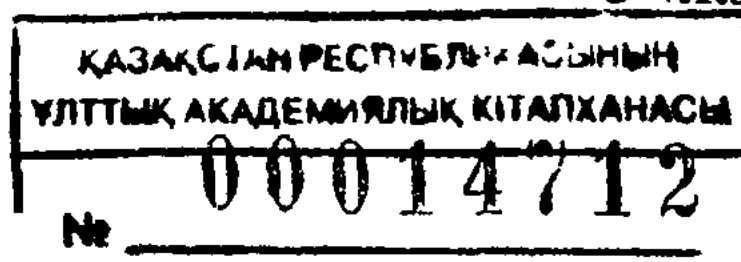
Н 4702250201-026 құлақтандырусыз-2004
402(05)-04

ББК 84 қаз 7-44

ISBN 9965-701-43-1 (т.1)

ISBN 9965-701-42-3

© «Жазушы» баспасы, 2004

ЫМЫРТ

Бірінші кітап

«Друзья мои! Чтобы живо чувствовать всю дерзость человеческого духа, надобно быть в открытом море, где одна тонкая дощечка, как говорит Виланд, отделяет нас от блаженной смерти».

Карамзин.
«Остров Борнгольм».

БІРІНШІ БӨЛІМ

– Бетім-ай!.. Масқара-ай!..

Тырыли арық Қарақатын жерқазбаға танаурап сөйлей кірді. Құшағындағы отынды аласа қазандықтың жанына аудара тастады. Салпы етек бөз көйлектің бір шалғайын жоғары көтеріп ышқырлығына қыстыра салды да, қызыл қарын жас немересін алдына алып ыңылдап отырған қайын ененің қасына қол таяна тізе бүкті.

Жерқазбаның терезесі дәл төбесінде; оған шелін алған шыңылтыр қой қарнын тұтқан-ды; батып бара жатқан күннің соңғы сәулесі қой қарнынан өлеусіреп қана түсіп тұр. Үй іші күңгірт. Қарт ананың жүзі көрінбейді. Тек қақырадай биік ақ жаулығы бозғылданады.

– Ене-ау, не есіткенің бар? Әлгі Қаратаздың... қойлы таздың інісі бар емес пе? Тәңірберген деген сері інісі бар еді ғой, – деп, Қарақатын енесіне қарай тағы бір ысырылып отырды. Сонан әрі бейуақ кешті біртүрлі құпиялы сырға бөлеп, ерні сүйрендеп сыбырлай сөйледі. – Не басынды ауыртайын сенің. Сол сері жігіт кеп, Еламанның үйіне түсті. Аты қара тер. Қанжығасында бір қоян, бір түлкісі бар. Қояны ақ тушадай-ау, ақ тушадай! Ақбала сыртқа шығып, сері жігітті аттан түсірді. Ал екеуінің қалай көріскенін көрсең... Масқара-ай!.. Бетім-ай! О, жүзіқара! О, қарабет!..

Қалың киімді біреу жерқазбаның аласа есігіне сыймай, үсті-басы сықырлап кіріп келе жатты. Қарақатын тезірек от жағып жібермек болды. Оттық іздеп жанталасып жүріп, жолда тұрған қара құманды қағып кетті. Онан шелекке сүрініп, үй іші даңғыр-дұңғыр болды да қалды.

– О, көк тігілгір! О, қара байланғыр! Есіз қалғырдың мүлкі, түге. Тап жаңа ғана тап-тұйнақтай ғып, орын-

орнына жинап қойып едім. Баласы құрғырлар-ау жүретін жолға қойған.

Үй иесі үнсіз. Осының бәрін күнде-күнде көріп, есітіп жүргесін әбден еті өліп кеткен. От басының берекесіз ластығына, қатынының салақтығы мен шаңқылдаған ащы даусына да үйренген-ді. Ол қолына ұстай кірген бір асымдай тоң балықты босағаға тастай салды. Сонан соң жеңінің ұшына мұз қатқан су-су киімін босағада тұрып шешіп, етігімен төрге шықты.

Қарақатын бықсып жанбай жатқан отты үрлей түсті де, әлденеге мырс етті:

– Еламанды айтам-ау!.. Сорлының үйі бүгін сонша ұятты қалай көтеріп тұр екен?

Ақкемпір келініне көз қиығын тастап: «Ә, Құдайым!– деді ішінен, – қайтейін!.. Бұ да өзгеге күледі, өзіне күлетін кісі жоқ па екен!»

Қарақатын отты тастай сала енді күйеуінің асты-үстіне түсіп, жалпылдап:

– Бізді асыраймын деп жаныңды жалдап жүрсің. Күнұзын нәр татпаған кісінде әл қайдан болсын. Кел, етігіңді тартып жіберейін, – деп еді,

– Өзім шешем! Асыңды болдыр!– деді Дос.

Қарақатын осы ауылда Ақбаламен өш. Ақбаланың жастығын, сұлулығын көре алмайды. Бәрінен бұрын күйеуі ұрысқан сайын: «Өзіңдей Ақбалаға қараш! Жүріс-тұрысына ішпей-жемей ырза боласың», – деп сұлу келіншекті бұның бетіне салық қып басатын.

– Еламанның үйі жаққа көзің түсті ме?..– деді Қарақатын сиқырлы жүзі жымындап. – Ақбаланы айтам-ау... Күйеуінің көзі тірісінде, тапа-тал түсте жігіт күтіп алып... Сонда ол сорлы еркектің кәдесіне жараса екен-ау! Анау шытыр жеген түйедей шерміп отырған түрі.

– Әй, жетер! Қой, енді!– деді Дос етігін шешіп жатып.

Қарақатын қолындағы көсеумен ошақтың аузындағы шанды бұрқ еткізіп салып қалды.

– Қой, қой деп маған қожандағаны несі! Маған қойғызғанмен ел аузына қақпақ бола алмайсың. Өне, қыз күніндегі желігін келіншек болғасын да жасыра алмай жүр. Осы өңір тегіс көріп отыр. Айта берсең, Ақбаланың ішіндегі баланы да Төңірбергендікі екен деп...

Дос байпақты етікпен қатынын көк желкеден қойып қалды. Желкесіне тиген зілдей етік Қарақатынның жұлынын үзе жаздап, көзінен жас ыршып кетті. Дос

қолындағы етікті қайта сілтей бергенде Ақкемпір ұстай алды. Баласының қолынан етікті жұлып алып, есікке қарай лақтырып жіберді.

– Тарт қолыңды! Берекетін алма отымның басының! Дос тіл қатайын деп еді, Ақкемпір ақырып, тыйып тастады:

– Тыңдамаймын сөзінді. О заман да бұ заман, жаман қатынды сабап жақсы еткен жігітті көргем жоқ.

Қарақатын күйеуінің енді қол қата алмасын біліп, бүк түсіп отыра қап, ошаққа маңдайын сүйеп солқылдап жылады. Ол, әрине, көз жасымен күйеуінің жүрегін жібіте алмасын білді. Үй ішінен өзіне жақтасатын жанашыр да іздеген жоқ; ол дәл осы арада өзінің дәрменсіз сорлылығын мойындап, сағы сынып налып жылап еді. Үй ішінің лаңынан запы боп қалған балалар әлден үрейі ұшып, шырқырап жылап, шам жақпай, қоңыр кеугім үйдің іші әп-сәтте азан-қазан болды да кетті.

Дос далаға жүгіре шықты. Өн бойын ессіз өшпенділік кернеген жігіт босағада сүйеулі тұрған тоң шотты қолына ұстай ұмтылып еді. Томырық дөкір жігіттің ашу үстінде бір лаңды істеп салуы сөзсіз еді. Үйіне жақындап қалған Еламанды көрді де, қолындағы сығымдап ұстаған шотты лақтырып жіберді. Ол тек Еламанның үйі алдында қаңтарулы тұрған күміс ер-тұрманды бөйге күреңге жалт етіп тістене қарады:

– Туһ! Неше, сірә, қатынжанды болғанда да...

Дос ызаға булыққан қалпы ішке кірді.

* * *

Бас тоқсан кіргелі алдақашан. Бірақ көптен күн жылымықтанып, ұлы теңіз ұстаса қоймады. Биылғы жел біртүрлі есірік. Жағалау қаймақтанып, кілегейлене бастаса-ақ, арқадан шыққан қатты жел әлсіз мұзды бет ашыққа айдап, қуып әкетіп тұрған. Кешеден бері күн ызғары шұғыл қатайып, бір түннің ішінде Тұщыбас бұғазы көз ұшына дейін ұстасып, Еламан, Мөңке, Дос, Рай қазандық балық үшін бастарын қатерге тігіп, мұз үстіне шығып жүр. Әлсіз мұз сәл салмақ түссе майысып, сықырлап қоя бергесін бұлар шоғырланып жүруге қорқады. Онда да әзір тереңге бармай, аз ғана ауын теңіздің тайыз басына салып, үй ішінің қазан қайнатқанын нәпақа көреді.

Бұған Еламан дән ырза. Екіқабат әйеліне жас сорпа ішкізгенге мөз. Қолтық ұстасқалы ұйқысы қашып кетті. Таң атқанша әлденеше тұрып, жағаға барады. Жаңа ұстасқан жағалаудың мұзын теуіп, ертең өздері көп кісі боп шыққанда көтере ме, жоқ па, байқап көреді. Кеше де күн батар алдында теңіз жаққа көз салып еді; қара қатқак суық күшке мініп қылшылдап тұр екен. Еламан әбден қас қарайғанша тұрды. Ай туған жоқ. О шеті мен бұ шетіне көз жетпейтін аспанға шоқтай маздаған жұлдыздарды әлдекім быжынаттып шашып жібергендей. «Ертең күн шағырмақ, ашық болар», – деді Еламан. Ертеңіне бұл тіпті ерте оянды. Түнімен тырп етпей шыққан Ақбаланың ұйқысын бұзғысы келмеді де, төсектен ақырын түсті. Үй ішінде де сыбдырсыз ақырын қозғалып, кеше жатар алдында пешке жайған киімдерін киді. Күндегі әдетпен бүгін де түннен қалған бірденені талғажау етті де, Ақбала екеуі «жылауық неме» деп ат қойған жаман есікті сықырлатпай ақырын ашып, сыртқа шықты. Есіктен шығып бара жатып бұрылып артына қарап еді, Ақбала оянбапты, жаңа өзі қымтап кеткен көрпе астында қол-аяғын бауырына алып тып-тыныш жатыр екен. Бүкіл ауылда бұнан басқа бір жан оянбапты.

Еламан теңізге тартты. Түнде жел тұрған ба, таяуда жауған үлпілдек қардың бет жағы борап, жағалаудың мұзы қайсы бір жерлерде көдімгідей жалаңаштанып, ар жағы көктайғақтанып ырсиып қапты. Сонан бұл ақ қар, көк мұз үстінде күні бойы жалғыз. Мұз ояды. Ау қарайды. Теңізге шыққанда, сірә да, маңындағы кісі-қараның бар-жоғын байқамайтын. Төбеде көк аспан. Табан асты көк теңіз. Екі дүние арасында жабырқау ойды жанына серік қып, күні бойы күйбеңдеп жүріп өмір жөнінде ойлайды. Өзі жөнінде ойлайды. Өзінің теңіз үстінде ғана емес, өмірде де жалғыз екенін ойлайды. Әке-шешеден ерте айрылды. Әкесімен бірге туған ағасы – Есбол бұл арадан бір күншілік жерде тұрады. Баласыз, жалғыз жетім шалдан қайыр шамалы. Ендігі жанашырдан – немере іні – Рай. Бірақ ол жас. Өзі сияқты о да әке-шешеден жастай жетім қалды. Қазір қарт әжесі екеуі өз алдына түтін түтетіп отыр.

Еламан күрсінді. Аяғы астында жатқан бір-екі балықты етігінің тұмсығымен теуіп, өзінен әрегірек ысырып тастады да, аудың арқалығын ұстады. Қас қараймай тұрғанда, үйге тезірек жеткісі кеп еді; бірақ жалғыз кісіге ой үйір келе ме, күтпеген жерден қайын атасы есіне түсті. Тікбақай

тентек шал ел ішіне сиымсыз. От басына да мазасыз. Сыртына зәр жиып, жыландай ысқырып отырғасын, ол барда үй іші қай жағынан шығамыз деп қыпылдап отырғаны. Еламанды «балықшы» деп атап, бұған айтқан қай сөзді де өзілге шаптырып осқырынып отырады. Оған бұл үйренген. Кеше де қатынаған біреуден «балықшыға сөлем айт, ауыз ашқасын барам», – деп хабар жіберіпті.

Бұған Ақбала қатты қуанды. Қыз дәурені қырда өткен Ақбала теңіз өңірінің тірлігіне үйрене алмады. Жаз аптап, ыстық. Маса. Сона. Балық сасыған ауа да бұған жат. Балықшы жігіттің босағасын аттаған күннен бастап сыртқа шықпай, үйге тығылып алды. Ауыл- үйдің арасында ала көз, күңкіл көбейді: «жабайы» деді. «Төкаппар», «менмен» деді. Балықшы ауылға келін боп түскесін де оның қыз кездегі сәні мен салтанатын тастамай, үйде де, түзде де үсті-басы үлпілдеп киінгенін күндеп, әсіресе үйі іргелес отырған Қарақатын «тұтақ» деп ернін шығарар еді: «Тұтақ! Адыра қал! Күнде қыз болғанда бұл ауылда кімнің көзіне түсем дейді екен?»

Ақбала бәрін естіп, бәрін білсе де, иманы селт еткен жоқ. Қайта сөз тасып, сыпсындаған сумақай қатындардың алдынан өтерде, кім білсін, әйел нәсіліне тән сайқалдық па, әлде ауылдас әйелдер айтса айтқандай менмен төкаппарлық па, әйтеуір миығына мысқыл шаптырар еді де, сосын Құдай берген ажар-көрікті, қасақана әлгілерге «Ал көр! Көріп ал!» дегендей, төкаппар басын шалқақтата тік ұстап, аяғындағы қылмиған қазық өкше етікті аналар іші күйсін дегендей сықыр-сықыр басып алдарынан өтер еді. Байдың қызы болмаса да, Ақбала бұрын дәл бұндай өмірді көрген емес. Бұрын, ой, несін айтасын, мал жайымен қыста теңіз жағасын сағалаған қалың ел сонан көктем шығар-шықпаста қырға қаптай көшер еді. Бірі ілгері, бірі кейін көшкен елдің алды кең жайлауға аяғы қалай жетті, солай оты, суы мол салқын сабатқа аппақ үйлерді біріне бірін жарыстырып қаз-қатар тігер еді! Қатар қонған екі ауыл, кейде үш ауылдың үлкендері қонаққа шақырысып, ана жақта келелі кеңес құрып жатса, мына жақта суға барған қатындар құдық басында шұрқырасып, ымы-жымы ыңғайласып, ыдыс-аяқтар араласа бастар еді; жастар жағы бәрінен бұрын жол тауып, күнде-күнде күн батқанын асыға күтер еді де, қалай қас қарайды, солай ауыл сыртындағы жасыл төбенің астында бас қосар еді; сонан қашан жазғы таң сары белден ағарып атқанша ақсүйек

ойнап, алтыбақан теуіп, ән шырқап ұлы дүрсіл салар еді; қыста қалың түскен қар қайсы бір жылдары көктем шығар-шықпаста қауырт еріп, көл табанға жиналған ағыл-тегіл мол суға қаз, үйрек жаз бойы қанаты сатырлап ұшып-қонып қиқу сап жатар еді. Сонан сары шілденің әне бір аспан айналып жерге түскендей ыстығы шындап күшке мінгенше ауыл іргесіндегі сай, жыраларда қар суы кенерінен асып күркіреп жатар еді. Кең жайлау шұбартқан мал. Сағым ойнаған салқар даланың сонау шетінде, көз ұшында тырнадай тізіліп көш кетіп бара жатады. Мына жақтан салт атты жолаушы қыр астынан сылаң етіп шыға келеді. Сонан ол бір қырдан бір қыр асып жуық арада қарасы көзден үзіліп болмайды. Ол кім? Қайда асығып барады? Алдында әлде үміт, әлде бір аңсаған арман күтіп тұр ма? О, дариға, көктемде бір көрінген қызғалдақтай қыз байғұстың басындағы қып-қысқа дәуреннің несін айтасың! Қырда отырған ауыл кешкісін өрістен мал келерде көрі, жас түгел дүрлігіп, сүріне-қабына сыртқа шығар еді-ау! Өрістен қайтқан малдың алдында ботасы ауылда қалған жас інген жер түбінен боздап, сиырлар мөңіреп, қойлар маңырап, ауыл үсті әп-сәтте азан-қазан болар еді де, үй болған үйден қарына шелек ілген әйелдер шығар еді; тұлымы желкілдеген кіп-кішкентай Ақбала да анасына қолқабыс беріп, өздеріне қараған аз ғана саулықтың қозыларын көгендеп, аяғы аяғына тимей зырлап жүргені. Сонан қашан сауын мал сауылып болғанша бұған да тыным жоқ, тек сонан бір кезде көз байланып, ымырт үйіріліп ап-сап болғанда ғана ошақта от жанып, үй-іші кешкі аста бас қосып, дастарқан басына жиналар еді; ол өмірдің несін айтасың! Ірге түрулі. Есік түсірілген. Түндік ық беттен жарылай ашылған. Үй іші асқа отырғанда сыртта көген басында жатқан қойлар мекіренеді. Оқта-текте түйе пысқырады. Көшпелі өмірдің бұ да кішкентай бала кезден қанға сіңген қимас бір қызығы еді ғой! Кім білсін, соны ойлай ма, Ақбала қазір тіпті көңілсіз. Бір жолы жылап отырған үстінен шықты. «Төркін жұрттан жайсыз хабар есітті ме?». Зәресі ұшқан Еламан: «Не болды? Жайшылық па?» – деп еді, Ақбала ләм демей, сырт айнала бере жасын сұртті. Қипақтап қасынан кетпей тұрған бұған көзқиығын салмастан сыртқа шығып кетті. Сонан бері бұнда маза жоқ. Күнұзын теңізде боп, сонан кеш түскесін, бірде ерте, бірде кеш үйге келгенде табалдырықтан аттай бере сырт киімін шешпестен бұрын Ақбаланың ажарына

қарайды. Үндемесе де, ішінен азып жүр. Қандай да жанын жеген дерт... Оны бұның өзі де біледі: қыр мен ойдағы елге пәш болған Ақбала мен бай ауылдың жас мырзасы екеуінің арасындағы өлі де үзіле алмай жүрген махаббатты білсе де, бұл бірақ тілінің ұшына алмады. Ақбаланы аяды. Сүйеу қартты сыйлады. Айтқанынан қайтпайтын қиқар шал дегенін істеп, қызын балықшы жігітке қосты. Тағдырдың кесігі солай болып, шарасыздық басқа түскесін, амал қайсы, Ақбала лажсыз көнген еді.

Ой қажытты ма, кешке қарай Еламан өз денесін өзі өрең қозғады. Бартиып іскен саусақтар икемсіз. Кешкі қатқыл жел іштен шыққан демін ақшудалап ыққа қарай әкетіп тұр.

Кешкі ымырт тез тұтасып, төңірек тұнжырай бастады. Еламан ертең болмаса, ауды бүгін басқа жерге аударып салуға үлгіре алмасын білді. Шынында да, бұл кезде батып бара жатқан күн алыстағы жалдың біріне иегін сүйеп, еңкейіп қалған еді. Құбыла бет тұтас қызарып, жел жыртып дода-додасы шыққан бұлт батар күннің шапағына бауырын бояп алаулап апты. «Апырай...» – деп Еламан құбыла беттен көзін алмай, ұзақ қарады. «Апырай, ө?! Не қылса да, кең әлемді құшағына алып тұтасып келе жатқан мына түн қараңғылығына жол бермей, жанталасып шарпысып жатқан жер бетіндегі жалғыз тірлік осы-ау! Ендеше, өмір мен өлім сияқты қараңғы мен жарық та бірін-бірі кезек жеңіп, тірлік үшін бұлар да тартысып жата ма, қалай? Сонда, бәтір-ау, әр тірлікке төнер бір-бір зауал болғаны ма? Ана қарашы, кезегі келгенде күн басына да зауал төніп, қара кебінге оранып, бар әлем тіл тартпай, түн құшағына кіріп бара жатқандай...»

Еламан күрсінді де, балық салған қапты көтеріп иығына салды. Бүгін күні бойы әйелін ойлап, мазасы болмады. Үйге жеткенше асығып, бет жағын кірбік қар шалған мұзды тайғанақтап басып келеді. Ауыр етіктің астына түскен қиыршақ қар қышыр-қышыр. Ойында Ақбала. Теңізге шығар алдында отын-суын ішке кіргізіп беріп кетсе де, алды түн болғасын күні жуықтап қалған жас келіншек жалғызсырап қалды ма деп қорқа береді. Өзі жоқта жалғызсырап, елегізіп қалғандай көреді. Осы күні Ақбала қатты кіржисе де, зәресі қалмайды. Бойына біткен балаға, не өзіне зақым бола ма деп, сәт сайын жүрегіне суық үрей шабады. Өзі түзде жүргенде тұңғыш құрсақ көтерген тұмса келіншектің қасында бас-көз боп отыратын естияр біреудің болмағанына қынжылады.

Еламан үйінің алдына тоқтаған салт атты біреуді көрді. «Кім екен?» – деп ойлап, салт аттыдан көзін алмады. Бұл өңірдің балықшылары – бір тайпа ел. Жұмыртқасын жалаңаш құзға салған тау қыранындай, жел-құздың өтіне қоныс тепкен. Жапырайған жерқазбаларын ұлы теңізге төніп тұрған биік жардың басына мінбелете салғандықтан, әдетте, мұз үстінде жүрген кісінің көзі балықшылар аулына мол жететін-ді.

Еламан көріп келеді. Жолаушы хабарлас қылды, білем, өне, іштен ақ көйлекті әйел шықты. Ат тізгінін ұстады. Құрметпен күтіп алғанына қарап, мынау кім де болса, сыйлы адам. Кім болды екен? Әлде?.. Әлде Сүйеу қарт па? Иә, сол! Сол болды. Қайтсін пақыр, баласын көргенше шыдамай, уәделі күннен бұрын келген ғой. Еламан екі көзін қонақтан айырмады. Ақбала жолаушыны алып ішке кірді. Іле-шала шолақ мұржадан түтін бұрқ етті. Асыққанда жар басына қиялап шығатын жолды қашықсынып, үйінің дәл өкпе тұсына келді де, тік жарға төтелеп салды. Бір қолымен арқалаған балықты ұстап, екінші қолымен қарсы баурайға біткен алабұта, кендір жусан, қырбық қызыл түзгенге жармасып, мысықша тырмысып өрлеп келеді. Қадірлі қонағына соятын малы болмаса да, ажарлы балыққа дөп келгеніне қуанып, жар басына асығып алқынып шығып еді, осы арада... қаңтарулы тұрған бөйге күреңге көзі түсті. Аң қуғаны көрініп тұр. Еті қызып апты. Бір орында тақат тауып тұрмай, сулығын шайнап шиыршық атып тұр екен. Жаны қапелімде аяғының басына кеткен Еламан жар кемерде сілейіп тұрып қап еді. Әлдеқайдан жүгіріп келген сары қаншық бұның үстіндегі балық иісі шыққан киімді иіскеді. Сосын мұп-мұздай тұмсығымен қолын жалағанда сұлық тұрған жігіт бойын жиып ала қойды...

* * *

Өз үйіне өзі өзер кірді. Және кірер жерде күйбеңдеп біраз бөгелді. Суық қапқан бойы сықырлап, аласа есіктен ақырын кіріп келе жатқан үй иесін көргенде төрде отырған жас жігіт осыған дейінгі нығыз қалпынан айырылып қап, лып етіп жеп-жеңіл түрегелді:

– Ел-аға... ассалаумалейкүм!

Еламан салқын амандасты. Сонан артық тілге келмей, суық қапқан киімі сықырлап, есік алдында теріс қарап тұрып шешінді. Ө дегенде Ақбала іштей абыржып қалса да,

бірақ іле-шала өзін де, өңін де оп-оңай билеп ала қойды. Қолындағы шаруасын тастай салды да, қашанда өзін ұстай білетін сабырлы қалпын сақтап, көк сауыр кебіс киген ып-ықшам аяғын ақырын ырғаң-ырғаң басып есік алдында шешініп жатқан Еламанға барды. Қолынан су киімдерді алды. Алуын алса да, бірақ оны қайтерін білмей, өзінен қашыртып өрегірек ұстап тұрды да, сосын ошақ жанындағы отын үстіне тастай салды. Әдетте, теңізден келгенде Еламанның су киімін пешке жаятыны есіне кейін түсті. Соған өзі ыңғайсызданып қалса да, бірақ қонақ жігіттің бұны көзінің астымен бағып, жымыып күлімсіреп отырғанын байқады да, отын үстінде жатқан су киімге қолын созбады. Төрде мұрты жылтырап, түк білмегенсіп тымсырая қалған жас мырзаға бұрылып сазара бір қарады да, сосын қайтып оған көңіл бөлген жоқ. Ендігі қылығының бәрі оған бейне «күлсең күле бер. Тәңірі мандайыма осы балықшыны жазғасын қайтем. Ендігі жерде осының отын жағам, осыған қызмет етем» деп, аржағында айта алмай, ішін өртеп жүрген ызасын ашынғанда бір-ақ аңғартты да, осыдан кейін қысылмай да, қымсынбай күйеуінің бар жағдайын істеп, пеш түбіне төсек салды, иығына шапан жапты. Еламан қонақ жігіт көзінше өзіне көрсеткен Ақбаланың ықыласына дән ырза.

– Ел-аға, біз көріспегелі қай заман. Қалай, ауыл-ел аман ба?

– Шүкір.

– Балық талабы қалай?

– Қайдағы балық...

– Иә, мұз қатпай тұр ғой. Қыстың кештегені мал ұстаған шаруаға жақсы болса да, сендерге қиын екенін білем.

Еламан үндемеді. Тәңірберген оның ыңғай бермеген сыңайын байқаса да, бірақ түк болмағандай түсі шіміріккен жоқ. Иығындағы түлкі ішіктің екі шалғайын тақымының астына басып, ырғалып қойды да:

– Ел-аға, – деп әңгімені әріден қозғады, – көрші отырған қоныстас ауыл едік. Қуанышымыз бен көрер қызығымыз ортақ емес пе еді? Аталас болмасақ та, екі ауыл аядай жерде іргелес отырғасын бір дәнді жарып жеп, бір малдың сүтін бөліп ішкен бүтіндік емес пе еді көздегеніміз? Солай емес пе, Ел-аға?

Еламан мырс етті. Бірақ бұл жолы да үндеген жоқ.

– Шынымды айтайын, кеше сен үйленгенде тойыңа шақырар деп дәметіп едім...

О, залым! Бұл не, мазақ па? Тым құрыса, түзде де емес, үйде, төрінде отырып... Зығыры қайнаған Еламан аузына сөз түспей, ішінен тынып, түсі бұзылып отыр. Қанша қиын болса да, осы кеш мына залымның алдында сыр бермей, шыдап баққысы кеп еді; оған бірақ өзін ұстаса да, өңін билей алмай, салқынқандылығын сақтау қиын боп бара жатқасын басын бауырына тартып, түсін бермей томсарып отырып мұртына қатқан мұзды бір-бірлеп үгіп түсіре бастады. Төңірбергенге әлі назарын тіктеп қараған жоқ; Ақбалаға да қарамауға тырысты. Дәл қазір Ақбалаға қараса көптен көкірегін қарайтып жүрген талай күдіктің бетін ашатындай қорықты. Өншіінде жаннан жасқанбайтын ала көз тұнжыраған қабақ астына тығылып қалған. Бұл қазір қарамайын десе де, қарамауға тырысып бақса да, бірақ... Осылай отырып та көкірегі құрғыр бәрін сезіп отыр. Бала көтергелі Ақбалаға отырып-тұру қиындап қалғанына қарамай, үйге қонақ келгелі бәйек боп ұшып-қонып жүр. Өне, сыртқа шықты. Міне, ішке кірді. Сыртқа шығып, ішке кіріп ұшып-қонып жүріп шай демдеді. Ұшып-қонып жүріп дастарқан жайды. Жас қонақтың асқа қарамаймын дегеніне болмай, әлі сол аяғы жерге тимей, ұшып-қонып жүріп әкесіне сақтап отырған сыбағалы мүшені солаймен қазанға салды. Жоқ, мынау бұрынғы Ақбала емес. Басқа. Мүлде... мүлде басқа. Өне, ең аяғы үйде жоқ нәрсені осы ауылға келін боп түскелі есігін ашпаған ана көрші, мына көршіге жүгіріп, біреуден ана жоқты, біреуден мына жоқты сұрап әкелді.

Еламан өзін өзер ұстады. Ақбалаға жекіп «отыр, шайыңды әкел!» дегісі кеп әлденеше оқталса да, бірақ соның бәрінде де дәл айтар жерде аузы бармады. Соның үстіне Мөңке келді.

– Ақсақал, төрге шығыңыз!– деді қонақ серпіліп, жоғарғы жағынан орын беріп.

– Тырп етпе! Қазақ баласы сендер төрде жүрсендер біздің басымыз жерде қалмас, – деп Мөңке қонақтан төменірек отырды да, – ие, бала, – деп Төңірбергенге бұрылды, – келе қоймайтын ауылың еді ғой бұл. Жай жүрсің бе?

– Аң аулап шығып едім.

– Ө, аң аулап жүрсің бе? Қалай қанжығаны қандадың ба?

– Өткен жолы осы маңнан қашқан бір түлкіден айырылып қалғам. Сәті түсіп соған кездескенім.

– Апыр-ай, ә?! Жолың болған екен.

– Сары қаншық түлкіні көп қумаушы еді. Осы жолы біраз шалды. Тап мына сіздің ауылдың сырт жағындағы қоңыр төбеге келгенде жетті.

– Е-е, келетін ойым жоқ еді, түлкі әкелді де. Мақұл! Мақұл!.. – деп Мөңке лекіте күлді де, – бала, осы сенің інің қайда? – деді.

– Жасанжан Орынборда, оқуда ғой. Жақын арада келеді, – деп Тәңірберген тілдесетін кісі табылғанына қуанып, Мөңкеге қарай бұрылып еді. Бірақ Мөңке арғы жағында отырған Еламанға бұрылып, екі балықшы өзара шүйіркелесіп кетті.

– Сені Оралскі байы шақырды деді ғой?

– Иә, шақырды. Мұз үстіне қашан шығасындар дейді.

– Сен не дедің?

– Не дейін... Мұз әлсіз, көп адам боп шоғырланып жүру қауіпті дедім.

– Дұрыс айтқансың. Ал Шодыр не деді?

– Не деуші еді, балық керек деп шолтандап тұр.

– Е, байға балық керек болса, кедейге жан керек емес пе екен?

Еламан үндемеді. Қарт балықшы енді Тәңірбергенге бұрылды:

– Қонақ бала, мен осы бір әңгіме есіттім ғой... Сенің қойлы ағаң болыстың сайлауына түсті деген не? Рас па?

Құдайменде байды ел арасы кемсітіп Қаратаз дейтін. Мөңке бұл арасын сыпайылап келтірсе де, бірақ ар жақ көмейінде «қойы болмаса, тәйірі со да кісі ме» деген кекесін тұрды. Көңілі жүйрік жігіт соны сезсе де, сыр бермей:

– Иә, ол кісі сайлауға түсті, – дей салды.

– Қадамы қайырлы болсын!

Шын көңілден тілектестік білдіріп жатқан сияқты еді. Жас мырза да солай қабылдап еді, бірақ Мөңке тағы да аяқ астынан мінез шығарып, қасында отырған Еламанды тақымынан басып қойып:

– Көрдің бе, бала! Азуы пышақтай, арқасы ошақтай ағаларың, өне, үйірге түскісі кеп жүр. Ертеңгі күні құтпан айғырдай, ел шетін торып, азынап шыға келер, әлі-ақ! – деп тағы да лекіте күлді де, – жә, мен кетейін, – деп түрегелді.

– Асқа қара!

– Рақмет! Ауру баққан үйміз ғой... Жеңген жалғыз. Үйге барайын.

Мөңке жас қонаққа назар да салмай, сырт орай берген суық қалпы шығып кетті.

Тәңірберген Ақбаланы жаңа көргендей. Бағанадан бері жұпыны үйдің бір жағын тұнжыратып отырған мына үй иесі есіне түскенде ғана мойын бұрғаны болмаса, қалған уақытта көзі де, көңілі де Ақбалада. Ақбала қыз кезінде талдырмаш нәзік еді, бала көтергесін толығып, иегі астына болар-болмас бұғақ пайда бопты, тұла бойындағы қалған мүшесі де бұл білетін баяғы қыз кезіндегіден балғын тартқан. Қашанда бойын күте білетін Ақбаланың бұл жолғы киімдерінің бұрынғыдан сәні де, ажары да бөлек екен. Әйел болғасын да ақ жібек шәліні басына жаулық қып тартпай, екі шетін қайырып әкеп желкесіне әншейін немқұрайды байлай салғаны да жас келіншектің сымбатына ерекше үйлесім тауыпты. Үстіндегі ақ торғын көйлекті де бала көтергелі толығы бастаған денеге лайықтап қынамасын қыспай, әдейі кеңдеу, молдау тіккен. Ақ торғын көйлектің отырса да, тұрса да жел шақырып делип ала жөнелетін етегі бұл келгелі тыным көрмей ұшып-қонып жүрген келіншектің үй ішіндегі қимылынан дүркіреп хабар беріп, екі еркек елең ете қап отыр. Өне, есік ашылды. Шапшаң ашылған есіктен әуелі аппақ көйлектің етегі көрінді. Делиген етек аржақтан аппақ келіншекті ешқайда бұрылдырмай, тұп-тура қақ төрде отырған қонаққа әкелді. Қолына ұстай кірген құрт, ірімшікті қонақтың алдына төккелі бұл кезде әжептәуір толығып қалған денесін сәл иіп, тізесін сәл-пәл бүккенде, о, алла, әлде бір ақ құс ғайыптан пайда боп дастарқан шетіне қонғандай, әлгі аппақ ақ торғын көйлектің делиген етегі қапелімде жан-жағына жайылып, айналасын ақшаңқандап көміп жіберді. Жас мырза ес-түсінен айырылып, аңтарылып қалған. Бұл не? Өң бе? Әлде түс пе? Әлде, осы күндері әйелінің қасында жатып та Ақбаланы ойлағанда нәпсісі құрғырды ұстай алмай, аңсары әрқашан баяғыны аңсайтын... сонда дәл осындай әдемі ғажап елес есін алмаушы ма еді? Тәңірберген дастарқанға құрт, ірімшік төгіп жатқан Ақбалаға «Кетпеші!» дегелі ұмтыла түсті де, өзін әзер тоқтатты. Иә, мынау өңі болмас. Баяғыда, қайсы бірде екі ауыл қатар қонатын. Сонда ел тегіс ұйқыға кеткенде Ақбала екеуі ауыл сыртындағы күркіреуде кездесетін. Екеуден екеу оңаша кездескен сол бір айлы түндерде екі ынтық екі жақтан жүгіріп кеп ыстық құшақтар үнсіз айқасып, ұзақ жабысып тұрар еді де, сонан айрылысар жерде бұл ылғи да осылай «Кетпеші! Тоқтай тұршы!» – деп қиылушы еді ғой?

Тәңірберген Ақбалаға үйлене алмағанына өкінді. Не қыласың, бұның өзінен болды. Екі ағаның дегенінен шыға алмады. Қоңсылас отырған бір іргелі елге арқа тірегісі келді де, Ақбаланы жылатып, Ұлықұм бойын жайлаған Тілеу-Қабак руының белді бір жуанының қызына үйленіп еді. Сонан бері Ақбалаға кездесуге беті шыдамай жүрген-ді. Сүйтсе, ой, айналайын-ай! Кісі асылы, әйел затынан садаға кетсе болмас па. Апырай, бұған не өкпе, не наз, кінә артып, опасыздығын бетіне баспады-ау.

– Шай алсаңшы, – деді Ақбала бұған кесені өз қолымен әперіп жатып.

Бұнда келгелі жас мырзаның көзі көп нәрсеге жетті: Ақбала күйеуге шыққасын да Еламанға баяғыдай салқын; тек ата, ана қосқасын шарасы құрып, лажсыз көнген. Ал бұған деген махаббат бәз-баяғыдай. Қыз кездегіден бұны артық сүймесе кем сүймейді. Қайта, сүйгеніне қосыла алмаған әрбір әйелдей, бұрынғыдан да арман үздіге түскен бе? Ынтызарлық па, құштарлық па, қайсысы болса да, тағат, сабыр таусылып, шыдам шегіне жеткен кез осы ма? Соған дәл келді ме? Ана қарашы, қасында қабағын қарс жауып, тұнжырап отырған осы үйдің еркегі бар ма, жоқ па, тіпті ойына кіріп-шыққан жоқ. Әлгінде дастарқан үстінен қолын созып кесені беріп жатқанда бұған екі рет көзін іркіп қарап еді; әсіресе соңғы қарағанда кірпік астынан ұзағырақ қадалған қара көздің шоқтай маздаған жанарында құдды түнгі өрттің сәулесі шарпып өткендей, енді сәл кідірсе өзімен қоса бұны да өртеп жіберетіндей жалындап тұр екен. Жас мырза дірілдеп кетті. Осы үйге жолы түскесін келе қалған әлдебір кездейсоқ қонақ емес, тіпті әрілесе үй қожасы дастарқан басында мұртына қатқан мұзды үгіп отырған ана жаман балықшы да емес, осы үйдің нағыз қожасы бұның дәл өзі сияқты. Өзіне деген Ақбаланың ықыласын көргесін ол енді өзін ертеден бері үй ішінің шырқын бұзып, тұнжырап отырған мына немеге сыртын беріп, көбіне Ақбала екеуі сөйлесті. Дастарқан жиналғасын тымағы мен қамшысын алды.

– Сау бол, Ақбала.

Есікке жақын тұрған келіншек сәл кейін шегініп, сыртқа беттеген жас қонаққа жол берді. Қоштасар жерде Еламан ернін қимылдатқаны болмаса, отырған орнында тырп етпей отырып қалды. Шабаландаған иттер бейуақта аттанған қонақты ауыл сыртына ұзатып салды. Ат тұяғының дүбірі әбден ұзағанша Еламан тырп етпеді. Ол

бағана бір көргенде-ақ мына бөйгі күрең бұл өңірдегі өзі білетін жылқылардан түсі бөлек мал екенін білген-ді. Шамасы, бұ да қаншалек Кәленнің қолынан шыққан ұрлық мал болар деп ойлаған. Мынау шынында да қуса – жетіп, қашса – құтылатын ат.

Баяғыда... құдық басында болған төбелесте бұның әкесін Тәңірбергеннің әкесі Абыралы қуып жетіп көк сүңгіні салғанда да Абыралының астында дәл осы бөйгі күреңдей жүйрік ат болмады дейсің бе!

– Тұр, төсек салайын!

Көрпені көкірегіне қысып дікектеп тұрған әйелге Еламан көз салмады. Дала тастай қараңғы екен. Жел бағанағыдан да қатая түсіпті. «Мұзды қуып кетпесе қайтсін?»

Еламан ішке қайта кіргенде Ақбала шамды сөндіріп, жатып қалған екен. Еламан иығындағы тонды іргеге тастай салды да, сыртын беріп теріс қарап жатқан Ақбаланың жанына қисайды. Көзіне ұйқы оралмады. Есіне бөйгі күрең түсті. Арысы Түрікпен, берісі Адай, Табыннан келген сүйегі асыл жануар! Кәлен ұрымен қос болғалы Құдайменде мен Тәңірбергеннің жылқысында осындай қыл құйрық жүйріктер көріне бастады. Әкесі пақыр аты нашар боп сорлады, әйтпесе, бірме-бір шайқаста Абыралыға алдырмас еді. Араларында кикілжіңі бар екі ауыл бір жолы Ақмарқаға қатар қонды. Малды, жанды ауылдың әпербақан жігіттері қоңсылас отырған кедей ауылмен қырғи-қабақ. Көбіне-көп жер жетпей, жайылым үшін қырқысатын, кейін ауыз суға іштарлық қып, құдық басына барған қатын-баланы сабап жіберетін болды. Сол күні де бай ауылдың сотқар жігіттері бұлардың азғантай малын суартпай, құдық басында екі жақ кеуде тіресіп тұрып алды. Келісімге келе алмағасын, ақыры екі жақ атқа қонды. Абыралы найзагер. Атқа да тақымы мықты. Науан өпсәтте бай ауылдың екі жігітін ұрып жығып, енді жер түбінен зығыры қайнап жүрген жауы – Абыралының өзіне тап берді. Қолындағы қару бұзау тіс қамшы; осындай төбелеске лайықтап, өзегіне қорғасын құйған. Бірме-бір ұрыста бұ да көк сүңгіден кем түспейтін қару. Ол тек әлгі алас-қапаста белді ат қолға түспей, белдеуде тұрған мінезсіз, үркек байталға жайдақ міне шапқан-ды. Екі жау айқаса кеткенде желқуық байтал нақ бір табан тірескен жағаласта жалт беріп басын ала қашты. Осы сәтті күткендей, анау да астындағы атын бұның ізіне салып

жіберді. Ө дегенше алымды ат сыпыртып жетіп барды. Абыралы аттын басын ірікпей, көк сүңгіні қатарласа бере Науанға қос қолдап салған бойы ағызып өте шықты; бірақ ат үстінен аударып түсіре алмай, найзаның ұңғысы омырылып, бір тұтам мұздай темір Науанның сегізкөзінде кетті. Науан ат басын бұруға шамасы келді. Есік алдында еңіреп құшақтай алған жас келіншегінің қолына құлап түсті. Қан шаптырған бүйірін қос қолымен басып мықшып отырып, кішкентай Еламанын бауырына қысып: «Сорлы жетімегім!.. Ендігі күнің не болар?..» деп еді, сонан артыққа шамасы келмей, жаны шыққан дене сылқ етіп құлай кетті. Жас ана жесір қалды. Өздерінің абызынан шығарғысы келмеген ағайын-тума жесір әйелді тасқұлақ керен шалға берді. Бір жыл өтпей, анасы қайтыс болды да, жетім бала бай ауылдың қозы, лағын бақты. Ер жеткесін жеті жыл Құдайменденің жылқысын бақты. Бір жолы кешкісін жылқыны серігіне тапсырып, Көлқора табанында отырған Сүйеу қарттың ауылына қонып келуге кеткенді. Өкесі көзі тіріде Сүйеудің бесіктегі қызын кішкентай Еламанға атастырып қойған екен. Еламан Сүйеу қарттың өзін бөтен көрмейтінін байқағасын орайы келгенде, қалыңдығына із суытпай барып тұратын-ды. Бұның сорына сол күні түнде жылқыға қасқыр шауып, Құдайменденің Аяққұмдағы құдасынан алған жүйрік атын жарып кеткенді. Хабар тиген бойда Құдайменде бір топ жігітпен жылқышы қосына сау ете қалды. Еламан оған «Ассалаумағалейкум» деп қос қолын соза беріп еді, Құдайменде:

– Әй, ит! Сен үйірге салатын айғырым ба едің? Сен менің жылқышым бола-тұң, – деп ақырып, Еламанды қамшымен қақ бастан тартып жіберді.

Еламан атына қарғып мінді. О да атын омыраулатып, тебініп келіп қалғанда, Құдайменденің қасындағы жігіттер жібермей, жолын кес-кестеп тұра қалды.

– Әй, Құдайменде!.. Жылқың әне! Мен кеттім. Дүние кезек. Күнім туса көрермін, – деді де, Еламан ат басын бұрып, құйындатып ала жөнелді. Теңіз жағасынан промсол ашып жатқан бай орысқа жалданды. Қазақ арасында бірде Шодыр, бірде Тентек Шодыр атанған Оралскі байы зәті қатты кісі еді; әсіресе, қарауындағыларға қатал. Орыс-герман соғысы басталғалы балықтың бағасы күрт көтерілді де, орыс байы бұларды бір күн бел шешіп отырғызбай, күн, түн теңізге қуалап әбден ақиық боп жүрген-ді. Тек мұз

қатар алдындағы осынау аз ғана күн абыржыда Тентек Шодырдың амалы құрып, бұларға үндей алмады. Бұлар да абыржының аз ғана күнін дөтке қуат қып, ұлы теңізге ілгерілеп бармай, жағалаудың кілегей көкше мұзына бір тартым, жарым тартым ау салып, үй ішінің күнделік нәпақасын айырып жүрген-ді..

Еламан бұл түнді ұйқысыз атырды. Ақбала да теріс қарап жатқан күйінен тырп еткен жоқ; түнімен көз ілмеген Еламан тек таң алдында талықсып кеткен-ді, жел тұрыпты. Көзін ашқанда жағалаудың әдеттегі жынды желі шырт ұйқыда жатқан ауылдың үстінен аса соғып өуіріп тұр екен. Жапқысы жоқ бір мойын пештің көмейі гүрілдеп, үй іші ызғып кетіпті. Өлгінде сыртын беріп ары қарап жатқан Ақбала тоңғасын бұған бұрылып, бар денесімен бауырына кіріп жабысып алған екен. Қолы, аяғы мұздай. Еламан құшақтай алды. Түндегінің бәрі есінен тарс шығып кетті. Бұлар қазір күнде осылай төсекте табысатын боп жүр. Еламан бойына бала біткелі денесі толығы бастаған Ақбаланың күн санап екеуара жатқан төсектің көбін оның ала бастағанына қуанады. «Босануға қанша қалды екен?»— деп ойлады. Ақбаладан сұрауға бата алмады. Қазір ана жатырындағы баланың бойында бар мүшесі түгел. Құдай қаласа, енді екі айдың о жақ, бұ жағында... «Ары жат, қысып тастадың»— деп, құдды ашу білдіргендей, әлде бір бітімсіз дене бұның дәл Ақбала жақ бүйірінен бүлк-бүлк етті. Еламан шапшаң серпіліп, ары ысырылып жатқанын сезбей қалды. Ет-бауыры соншалық елжіреп кетті Бұрын-соң татпаған, мүлде беймәлім ыстық сезімнен жүрегі шым етті. Көрмейсің бе, әлден тірілігін танытып, тыпыршып жатқан мына кішкентай немені бауырына қысқысы кеп кетті. Қарап тұрып жылады. Соған өзі қысылып, күліп басын шайқады. Тез киінді. Есіктен шығар жерде соңыра үйге асымдық балықты салып әкелетін қапты еңкейіп ала бергенде, отын үстінде жатқан ақ тушадай қоянға көзі түсті.

* * *

Балықшы ауылға қадірлі қария – Есбол келді. Кезінде ел арасының сөзін ұстаған кісі. Рай мен Еламанға жақын туыс болған себепті баласы жоқ, жетім шал бұл екеуін сағалайды. Жылда осы кезде бір соғып, Райдың үйіндегі бастас жеңгесіне сыбаға әкелетін-ді. Осы жолы ұйткен қой

келді. Рай қарт әжесіне тұтас қойды бұзып, жары етін қазанға салды да, көршілерді шақырды.

Ой, несін айтасың, балықшылар көңілді! Ет иісімен қуана дем алып, үйді басына көтере қауқылдасып жатыр. Қыс – аязда, жаз – ыстықта, өмір бойы бір ыстық, бір суықта жүріп шыныққан, шетінен сіңір қара шойдым. Күлсе де, сөйлесе де, құдды қу қайық секектеген көк долы теңізде жүргендей, ауыз тола тіс ақсып, бірнешеуі бірден самбырлап жарыса сөйлеп кетеді. Осы қазірде мұз үстінде балық бөлісіп жатқандай гу-гу, ду-ду... Олар мына жақта осылай дуылдасып, ана жақта бұрқ-сарқ қайнаған қазан маңында қатындар пыш-пыш... шу-шу... Ақ жаулықтар екеу-екеу, үшеу-үшеуден түйіседі. Кейде үш, төрт ақжаулық түйісіп, сыбыр-сыбыр, пыш-пыш.

– Ақбала қайда, пыш-пыш. Бетім-ау, оған не болған, пыш, пыш... шу-шу...

– Қойшы әрі! Қайтесің ол бишараны...

– Иә, ол байғұста не сын бар, тұңғыш көтерген баласы. Күні толғасын аяғы ауырлай береді ғой.

– Адыра қалсын! Кеше емес пе еді, сері жігіт келгенде желдей есіп, аяғы аяғына тимей кеткені? Бір үйден кесе, бір үйден дастарқан, бір үйден табак жиып, есімізді алып біткен жоқ па еді? О, жүзіқара! О, қарабет!..

Мосқалдау бір әйел Қарақатынды түртіп қалды. Дереу Еламанды ымдап, ернін тістеп «қой» дегендей ишара етті. Еламан ана жақта әңгімеге араласпай, тұйық отыр. Қалғандары сол гу-гу... ду-ду!..

– Биыл мұз кеш қатуға қарады-ау, – деді біреу.

– Иә, ашқа тартқан кешке тартады, – деді екінші біреу.

– Қайта, басат-басат ұстасып, абыройыңды жауып тұр ғой.

– Есеп бар ма! Мен бүгін қаяз ұстадым. Бұйырған деген, аудың жалғыз көзіне сағалынан ілініп тұр екен.

– Ау, ол неменің асау болатыны қайда?

– Жазда ғой, қыста, тәйірі, балықта қауқар қала ма. Жалғыз көңгеге ілінсе тырп етпейді.

– Балықтың ішінде, жарықтық, бекіре ғой жуас. Қойға мінетін көбең тұғырдай қолға тұра береді.

Ертеден бері үнсіз отырған Мөңке осы арада басын көтеріп алды.

– Қой әрі! Аузы төмен қарағасын қасқайып жүр. Өйтпесе, аузына түссе аяйың деп жүрген ол жоқ. Ақылсыз, өумесер неме ғой.

Есбол шиқ-шиқ күлді. Ол Мөңкені баяғы бала кезден біледі. Ел қыдырып жүріп, бір жолы біраз адам түстеніп отырғанда бұлардың үстіне аласа, бірақ шойыннан күй-ғандай сом тұлғалы қара бала кіріп сөлем береді. Сонда оған жұрттан бұрын Есбол назар аударып: «Әй, мынау қай бала? Бадамшасын-ай өзінің. Көлдің тоқпақ бас қара мөңкесіндей екен», – деп жұртты ду күлдіріп еді. Аузы дуалы қарияның сол айтқаны елдің есінде қап, Рәбіл баланың атын жұрт әр саққа шаптырып: «қара Мөңке», «тоқпақ бас Мөңке», «балықшы Мөңке» деп, ақырында Мөңкеге тоқтап еді.

Мөңке ерте үйленді. Қара тырыспай жылы жастай өлген ағасының үлбіреп отырған уыздай келіншегін ағайындары зорлап бұған алып беріп еді. Жеңгелей алған әйелден он бала көрді. Тек қолы құтаймады. Соның көбі аяғы шығаршықпаста бірі қызылша шығып, бірі өкпесіне салқын тиіп, Әлиза көтерген тоғыз құрсақ қазір түгелдей қара жердің астында. Ата-ананың қолында қалған соңғы алданыш – оныншы бала бір айдан бері ауру. Есбол қария қара жұмысқа болдырмайтын қайратты жігіттің кәдімгідей қажары қайтып, моқап қалған сынық жүзіне аянышпен көз салып отырып: «Пұсырдан қалған жалғыз із, соңғы зурият! Ойдәйт десейші!..» – деп, басын изеп-изеп қойды.

Мөңке асқа қарамады.

– Қара білек, мықты жігіт!

– Шынында да, кейде осы имансызда жан жоқ па деп қалам. Ертеден қара кешке мұз ойғанда, бұл заңғар бір терлемейді-ау.

– Тесік өкпе ғой! Өзін тек бала мұқатып жүр. Жылына бір баласы өледі.

Ет асқан тай қазан сарқылдап қайнап жатыр. Қазан маңында жүрген бір әйел Райдың қарт әжесіне тұзын көр деп, зеренге сорпа құйып берді. Сорпа ішінде тіске жұмсақ бір жапырақ ет бар екен, кәрі әже соны қызыл иегімен қажап, қос ұрты бүлкілдеп жұта алмай отыр.

Осы кезде біреу:

– Ассалаумағалейкүм! – деп кіріп келді. Онымен бірге ішке лап берген мұздай желден есік жақта тұрған соқыр шам сөніп, үй іші тастай қараңғы болды.

– Уа, бұл қайсың?

– Өзіміз. Ауылдан тайлақ іздеп шығып едім...

Балықшылар ду күлді.

– Е, дегендей. Тайлағыңды тай қазанға былқытып асып жатырмыз.

– Әй, шам жақсандаршы!

Шам жанып, жұрттың бәрі әлгі ішке кірген кісіге қарап еді. Ақ сеңсең тымақ астынан тұздай көк көз, сары сақал, сары кісі ылжырап күліп тұр екен. Үстінде ақ тері тон. Белін кендір арқанмен көкірек тұсынан шарт буып алған. Қаратаздың есігінде жүрген жалшы Жалмұрат. Ел іші оны реңінің сарылығына қарап «орыс Жалмұрат» деп атайтын.

Балықшылардың алдына ет келді. Жаңа ғана қауқылдасып жатқан жұрт демде үні өшіп, үй іші тына қалды. Тек Рай: «Жалеке, бұйырған малға тіс тисін, көне, кел, тайлағыңның етіне тойып ал», – деді күліп. Астан кейін балықшылар Жалмұраттан: «аулында келді-кетті не бар?» – деп сұрап еді, Жалмұрат кірпігі жыпылықтап:

– Бай, бәйбішеден басқа... олардан басқа кісі көзіме түспеді, – деді де, іле-шала, – бай... үйінің тайлағы... сол жамалдатқыр, күнде мал қоралар кезде жоқ боп шығады...

– Судыр Ахметтен сұрауың ғой. Ол байғұс сені талай ізге салар еді ғой!

– Әй, қысыр әңгімені қайтесіндер! Жалмұрат қарағым, аулында қандай жаңалық бар? Болыс кім болды?

– Жаңалық... жаңалық білмедім.. Сары тайлақ жоғалып... Өзім басым қатып...

Балықшылар тағы да ду күлді. Айрықша, Рай мәз, ішегі үзілгенше күлгені сонша әлі күнге Еламанға балаша еркелейтін жігіт қасында отырған ағасының иығына асыла кетті:

– Сендер қызықсындар. Жәлекеңнен әңгіме сұрап қайтесіндер. Онан да сары тайлақты сұрасандар, әлқисса ғып жырлап берер еді ғой.

Бүгін болыс сайлайтын күн болғасын бұл жақтағы жұрт құлақ түріп отырған-ды. Жалмұрат кеткесін балықшылар қайта қауқылдады. Бірі – осы сайлауда Құдайменде болыс болады деді. Екіншісі Торжымбай руының жуаны Ожар Оспан шапшай бер деді. Ояз алдында Құдаймендеден көрі соның абыройы басым көрінеді десті. Оған аналар көнбей, үй іші даурыға бастап еді. Көрі әже құлағын басып:

– Әй, өңшең шуылдақ! Кім болыс болғанда сендерге ауыр-жеңілі не. Бір ел жақсысы болар, – деп еді, ертеден бері үнсіз отырған Еламан басын көтерді:

– Әй, әже-ай! Баяғы ескі көңілмен ел жақсысы дей бересің! Елде жақсы қалды ма? Қазір жаманның бағы өрлеп тұрған жоқ па? Бір жақсының бағы артып бара жатса, бәрі соған жабылады. Су түбіне батырғанша асығады. Ұйтпей

қайтсін, жақсының қасында жүрсе, жұрт оның жамандығын күнде көрер еді ғой.

Есбол қария кеудесіне түскен басын изеді:

– Иә, ел жақсыларында пиғыл бұзылған. Жаман тымағын миқитып киеді. Жаман тұғырға жарбиып мінеді. Қосшы-қолаңын ертіп, жемтік аулаған құзғындай шығады ел жағалап. Оу, осыдан басқа кәсіп қылмаған жақсыда қасиет қала ма? Қатын-баланың қамын жемей, өлі жеткендер аузындағы асын тартып алып жүр ғой, түге. Ойдай, заман-ай! Сорлы елге содыр басшы тап келіп, титықтап тұрмыз ғой, қалайда.

Төңкерген кесенің түбіне май құйған сығыр шам иістеніп, түтеп жанып, аласа жерқазбаны алакөленкелеуге ғана жарап тұр. Үй іші лық толы. Төрде қонақ шал. Басында қара сырмақ тақия. Ақ жаға көйлектің сыртынан қара зәгінен бешпет киген. Біреуге тіктеліп тіл қатқанда болмаса, қалған уақытта дәл бір тас басына қонған көрі күшіген тәрізденіп тобы кішірейіп, аққұйқа басы кеудесіне түсіп мүлгіп отырғаны. Рай атасының мұншалықты қартайып қалғанын бұрын неғып байқамағанына таң қалды. Еламан шолақ сары тонын киіп, тымағын алып тұрды да жүре берді.

Балықшылар қыбыр етпеді. Рай да үнсіз. Осы ағасы бір түрлі: әншейінде, ауыл-үйдің әңгімесінен бойын аулақ ұстап, түкпен ісі жоқ адамдай ештеңеге араласпай өзімен өзі жүреді. Жуас. Соның арқасында жұртта есесі кетіп, ең аржағы кеше бай ауылдың жас мырзасына, қойнында жатқан қатынына дейін басына шығарып алғандай көреді. Еламан кеткесін қалғандар да кідірмей, бір-бірлеп тарай бастады. Есбол үй оңашарғасын бастасына бұрылды. Кемпір оның арғы жағында өзіне оңашалап айтқысы келген бір әңгіме барын аңғарды да, кимешек астынан құлағын шығарып, бастасына қарай ысырылып отырды.

– Мырзанды үйлендірмейсің бе?– деді Есбол.

Кемпірдің түсі кіріп қоя берді.

– Осы күнгі жас ойындағысын ойласпай істейді ғой. Сүйтсе де байқаймын... баланың көңілі ауып жүрген бір сайқал бар.

– Қатын ба?

– Жок, қыз. Бірақ, бала-ау, анау-мынау қатынға бергісіз.

– Не дейді?